

Seppo Niemelä

Demokrati och inläring

Under de senaste åren har vi ofta blivit tvungna att diskutera vilka förutsättningar som krävs för demokrati. Det har stått klart att det är svårt att exportera demokrati som utvecklingsbistånd, genom svärdsmission och även annars, om inte vissa förutsättningar är i ordning. Amitai Etzioni ger en förklaring till detta. Demokratien är en krävande planta som blommar endast om den vårdas omsorgsfullt och får växa i näringsrik jord. För att demokratin skall rota sig krävs en laglig rättsordning, respekt för lagen, oberoende domare, ekonomisk utveckling, en medelklass, undervisning och omfattande medborgaraktivitet.

När dessa villkor är uppfyllda kan man bygga upp ett system där de politiska ledarna och partierna kan konkurrera fritt, där man kan hålla fria och hederliga val, skilja mellan maktens institutioner, minska korruptionen, trygga minoriteternas rättigheter, garantera föreningsfrihet och åsiktsfrihet och trygga pressens verksamhet.

Demokrati är ett krävande sätt att sköta gemensamma saker. Diskussionen om populism och därmed ytliga och förenklade sanningar som det som styr väljarna är ett tecken på demokratis akilleshäla. Dessa reaktioner borde inte alltid underskattas även om "experterna" betraktar dem som dumma; de kan vara en viktig väckarklocka för en förvaltning som fjärrat sig från folket. Ändå är demokrati inte en garanti för riktiga eller bra beslut; folket kan också ha fel. I värsta fall kan demokratin bli en mardrömslik inbördes kamp, "demonernas razzia".

Demokratin fungerar desto bättre ju mera kunskap medborgarna har, ju mera man diskuterar gemensamma saker och ju mera medborgarna påverkar i val och mellan valen. Det behövs en livskraftig deltagande demokrati och fortlöpande växelverkan mellan den deltagande och den representativa demokratin.

I allt detta befinner sig inläringen i en nyckelposition. I grund och botten är demokrati en kontinuerlig kollektiv inlärningsprocess. Där utvecklas tolkningen av den föränderliga

världen och de metoder som individer och samhällen behöver för att klara av förändringen. En välinformerad allmän opinion och omfattande politisk läsfärdighet är nödvändiga för en fungerande demokrati.

Det är viktigt att fråga sig hur det är möjligt att stärka demokratins förmåga att fatta motiverade gemensamma beslut som leder till goda resultat. Den nordiska folkbildningens klassiker hade ett svar på frågan, på vilket jag grundar min framställning. Hoppet om en bättre framtid ligger i ett förbund mellan folk och bildning. Detta gällde också J.V. Snellman, vars jubileumsår vi som bäst firar i Finland. Denna betoning gjorde Snellman till folkbildningens fader i Finland.

I det följande presenterar jag ett utkast till förhållandet mellan demokrati och inläring. Utkastet är ett försök att svara på frågan om vilken slags inläring en utbildningspolitik som värdesätter demokrati borde stödja. Här är grundutbildning och vuxenutbildning bägge viktiga.

Min framställning bygger på min tolkning av den nordiska folkbildningens bildningsbegrepp. Det centrala namnet är N.Fr.S. Grundtvig. Bakgrund utgör likaså den svenska studiecirkelrörelsen och dess centrala namn, Hans Larsson och Oscar Olsson. Finsk bakgrund utgör den snellmanska folkbildningen och i synnerhet en gren av den, ungdomsföreningsrörelsen.

I bildningsprocessen särskiljer jag mellan tre utmaningar som logiskt följer efter varandra, men som i det levande livet griper in i varandra och stödjer varandra. Jag kallar dem (1) öppenhet för inläring, (2) personlighetsbildning och (3) medborgarbildning.

Inläring av kunskaper, färdigheter och normer är bildningens stenfot. Ändå betonar folkbildningens klassiker att inte ens en stor mängd kunskap eller färdigheter gör någon bildad. Man behöver växa till en "bra människa och god medborgare", som saken uttrycktes på ungdomsföreningspråket. Personlighetsbildning och medborgarbildning är också nyckelbegrepp inom den svenska folkbildningen. Andligt och socialt kapital är bra moderna uttryck. Bägge utgör centrala element i humaniteten.

Väsentliga inlärningsmål i en demokrati

Personlighetsbildning

- självständigt tänkande
- kreativitet, händighet
- etisk prövning

Öppenhet för inläring

- inlärningsgrund
- uppdatering av kunskapen
- vidgande av kunskapen

Medborgarbildning

- medborgarfärdigheter
- medborgarsaktivitet
- medborgarinflytande

Öppenhet för inläring

Världen är stadd i ständig förändring, på tyska i werden-tillstånd. Just nu förändras världen snabbare än någonsin. För att man skall klara sig i förändringen behövs alla tre streckpunkterna: en starkare inlärningsgrund, uppdatering av det man lärt sig och vidgade kunskaper.

Idén om livslångt lärande har fått oss att förstå att vi lär oss mycket mera in- och nonformellt än i den formella utbildningen. Till detta hänför sig ändå en reservation: den in- och nonformella inläringen är ju effektivare, desto bättre **inlärningsgrund** vi förvärvat oss under de formella studierna. Detta gäller i synnerhet inläringen av demokratifrågor.

Den inläring som behövs i en demokrati är i huvudsak in- och nonformell. Man lär sig saker och ting genom kommunikation, medborgardebatt inom den närmaste kretsen och

på annat håll samt samhällsaktivitet och studieverksamhet. Men även denna inläring måste bygga på en stark inlärningsgrund.

Det är en oroväckande iakttagelse att så gott som alla indikatorer på aktivt medborgarskap går hand i hand med utbildningens längd. Ju längre utbildning, desto aktivare är man i frivilligt arbete, organisationer, som väljare, inom partiverksamheten osv. Detta leder till en ny tudelning i dem som lätt frustrerade försöker hitta sätt att påverka och dem som långsamt drar sig ur all gemensam och samhällelig verksamhet. Resultatet är långt ifrån det nordiska idealet om jämlikt medborgarskap.

En bra inlärningsgrund är viktig för medborgarnas jämlikhet. Folkbildningen inrättades för att utrusta den tidens förfördelade med medborgarkunskaper och -färdigheter. ”Från allmoge till folk” var dess slagkraftiga paroll. Alla skulle ha möjlighet att bli fullvärdiga medborgare i den nya demokratin. Min uppfattning är att denna uppgift är viktig på ett nytt sätt i det meritokratiska samhälle som nu håller på att utvecklas. Man måste i synnerhet satsa på grupper som håller på att dra sig undan samhället eller som av andra orsaker inte får sin röst hörd.

Ovan hänvisades det redan till att den snabba förändring som pågår i världen gör **uppdatering av kunskapen** till en viktig inlärningsuppgift med tanke på demokratin. En av demokratins svagheter är att människor på grund av tankeprocessens långsamhet har en tendens att lösa morgondagens problem med gårdagens metoder. Just därför är det viktigt att uppdatera kunskapen. Det är viktigt att lyfta fram nya saker och fenomen och fundera på hur man borde förhålla sig till dem. Behovet av daglig inläring framhävs ytterligare när den traditionella läraren i nya saker, medierna och informationsförmedlingen, kommersialiseras och blir till underhållning.

En särskild utmaning utgör Nordens åldrande befolkning och även den växande pensionärsbefolkningen. När den som nu är 80 år gick i pension hade han kanske hört ordet internet men ingen talade om globalisering. Ändå förväntar vi oss att han som medborgare förmår handla och påverka klokt i en värld som formas av internet och globaliseringen. Livslångt lärande innebär en enorm utmaning. Om vi inte kan förnya oss, förlamar min generations med åldern allt långsammare tänkande hela världsdelen och

bromsar de yngres utvecklingsmöjligheter. Vuxenutbildningens uppgift är att hålla människorna ajour och skapa möjligheter att dryfta nya fenomen.

Lika viktigt är att **vidga kunskapen**, en sak som Bengt Gustafsson har talat så övertygande om. Det är viktigt att i sitt eget sinne flytta gränsen mellan känt och okänt, gå från det kända och trygga tankeboet mot allt större och ibland skrämmande tankevidder. På så sätt vidgas det egna tänkandet och blir mera mångsidigt. För demokratin är det viktigt att människorna kan bedöma saker och ting ur flera olika synvinklar. Här har också den estetiska gestaltningen sin egen plats.

Vidgade kunskaper behövs på många områden. Låt mig ta ett aktuellt exempel.

Medborgarskapet som identitet genomgår en enorm omvälvning. Den tidigare nationella livsmiljön har förändrats och blivit å ena sidan mångkulturell och å andra sidan europeisk och världsomspännande. Den så uppenbara och täta koppling mellan medborgarskap och nationalitet som tidigare rådde i de nordiska länderna fungerar inte längre. Vi lever i en tid av mångkulturellt och mångdubbelt medborgarskap där vi samtidigt är medborgare i våra nationalstater, Europeiska unionen och världen.

Med Ove Korsgaards ord: hur skall vi lära oss att vara danskar, norrmän, svenskar och finländare i en värld som präglas av en globalt fungerande ekonomi, en global ekologisk ödesgemenskap och europeiskt politiskt beslutsfattande. Att bygga upp en ny identitet för medborgarskapet är en enorm inlärningsutmaning som läroinrättningarna i Norden har vaknat till insikt om mycket långsamt.

Personlighetsbildning

Demokratin bygger på antagandet att ”medborgarna erkänns som självständiga och rationella varelser, fullt kapabla att kommunicera, ta ställning, fatta beslut och handla”. Klart är att det är fråga om ett ideal som förverkligas mer eller mindre fullständigt. I spänningen mellan detta ideal och verkligheten placerar sig en av de inlärningsutmaningar som demokratin för med sig. Dess kärna är ett självständigt tänkande som också är förmöget till etisk bedömning och på motsvarande sätt förmåga till kreativt konstnärligt

uttryck. Det är viktigt att fråga hur man kan lära sig dessa och hur denna inläring kan stödjas. De tre kärnorden är frihet, kritiskhet och dialog.

Folkbildningens klassiker betonade att bildningsprocessen måste framskrida i en anda av **frihet**. Detta förutsätter att det råder ett respektfullt förhållande även mellan lärare och elev; Grundtvig betonade att läraren måste överge alla "herrskastrycker". Gustafsson säger mycket bra att frihet är en förutsättning för dialog. Den förutsätter nämligen att människan erkänns som en suverän individ som har förmåga att fritt bilda sig en egen uppfattning om saker och ta ställning till dem samt förmåga att fatta beslut och agera.

I friheten ingår möjligheten till **kritik**, med Snellmans ord "tvivlets syndafall". Det egna tänkandet utvecklas när det man lärt sig utsätts för kritiska test. Utan kraftig medverkan av frihet och kritiskhet finns det risk för att den samhälleliga undervisningen förändras till makthavarnas sätt att trygga fortsatt makt. Makthavarna har naturligtvis rätt att motivera sina gärningar och de behöver inte alltid ha fel, men de måste alltid klara av testet från fritt framställd kritik. Detta är också viktigt när en politisk rörelse organiserar studierna. Även för rörelsen är det viktigt att dess värderingar och mål utvecklas när världen förändras. Att tillåta fri kritisk diskussion är en livförsäkring för vilken rörelse som helst.

Den viktigaste metoden att utveckla självständigt tänkande är **dialogen**. En diskussion med likvärdiga erbjuder tillfälle att föra fram egna iakttagelser och tankar som tolkar dem och samtidigt tillfälle att sätta sina egna tankar på prov och göra dem till föremål för motargument. Dialogen har haft många namn. Grundtvig talade om levande växelverkan, Snellman om kamratfostran, Olsson om diskussion mellan likvärdiga, demokratiteoretikerna om deliberation.

Dialogen är en specialform av kommunikation, där man förbinder sig att uppnå gemensamt accepterat samförstånd om någon sak. För detta måste ett otal förhandsvillkor uppfyllas: De medverkande måste ha ett gemensamt språk och ett gemensamt sätt att förstå. De måste ha kunskap om den sak som behandlas. De måste vara medvetna om argumenteringens logiska principer. De måste respektera varandras rätt till en egen åsikt. De måste vara beredda att ändra sin egen ståndpunkt om de argument och bevis som

undersöks ger dem rätt att göra det. Trots att målet är samförstånd kan det inte alltid uppnås. Det behövs klara spelregler för att lösa konflikter.

Dialog är redan i sig demokrati och samtidigt den viktigaste förutsättningen för demokrati och medborgarskap. Dialogen var folkbildningspedagogikens viktigaste arbetssätt, vilket gjorde den till en viktig demokratiskola. Att styra dialogprocessen i en anda av frihet och kritiskhet är även i dag kärnan i demokratifostrarens yrkesskicklighet.

Självständigt tänkande måste också betonas som ett skydd mot irrationella massrörelser. Tidvis är starka sociala krafter på gång inom samhällsrörelserna. De kan rycka med sig människor, ofta framför allt unga, och få dem att göra sådant som de inte själva på något sätt kan förstå efteråt. Det är ibland nästan hjärtslitande att följa med hur människor gör upp med sina ungdomsmisstag i rörelser där ideologin förblindade respekten för demokrati och mänskliga rättigheter.

Jag understöder engagemang med det skall ske först när det självständiga egna tänkandet är utvecklat och människan faktiskt kan ta ansvar för sitt handlande. Demokratifostran kan och den skall presentera värderingar och mål men den får aldrig vara folkuppvigling.

Medborgarbildning

Den tredje fasen i bildningsprocessen är att växa till medborgare. Människan använder inte sina kunskaper, färdigheter och sitt omdöme endast till sin egen fördel utan för det gemensamma goda som medborgare. Jag särskiljer här tre aspekter: inläring av medborgarfärdigheter samt inläring som behövs i samhällsaktivitet (i det civila samhället) och för medborgarinflytande.

Medborgarfostran har fått stå i skymundan i flera årtionden. Nu är den föremål för nytt intresse överallt i Europa. En väckarklocka är diskussionen om det sociala kapitalet. Forskningen kring det sociala kapitalet visar hur medborgarnas deltagande och det ökade förtroende som uppstår därvid har en vittgående inverkan ända på ekonomins och demokratins funktion. En aktuell och viktig fråga är om socialt kapital är något som man kan lära sig. Mitt eget svar är oförbehållsamt positivt. Vikten av det sociala kapitalet är

också den tyngst vägande motiveringen till att det faktiskt lönar sig att satsa på medborgarfostran i utbildningspolitiken.

Ove Korsgaard frågade 1997 i sin bok "Kampen om lyset" om demokratin i längden kan upprätthållas i ett samhälle som betonar den enskilda människans rättigheter mera än hennes skyldigheter. Demokratin kan inte överleva utan idén om medborgarskap och en moralisk skyldighet gentemot samhället.

Våra kunskaper om hur man växer till medborgare eller socialiseras är bristfälliga. Kanske en synpunkt kan anses vara bevisad. För ett aktivt medborgarskap krävs vissa kunskaper och färdigheter. Dem måste man lära sig, men ingen har blivit aktiv endast med hjälp av dem. Deltagande lär man sig genom att delta. En speciellt klar indikator på ett aktivt vuxenliv är egna erfarenheter av deltagande som man fått i ungdomen.

Också här lönar det sig att studera folkbildningens historia. Den grundtvigska folkhögskolans andra paroll, levande växelverkan, gav eleverna förutom dialogen rikligt med tillfällen att delta. De unga lärde sig kunskaper, men också kompetenser: att uttrycka sig själva, diskutera, argumentera, lösa konflikter och skriva skolans tidning. Dessutom kunde folkhögskolan utgöra ett "övningscivilsamhälle" med fullmäktige och organisationer. De ungdomar som gått igenom folkhögskolan kunde fungera som medborgare och man kan bara föreställa sig hur stort inflytande de hade i sin egen hembygd efter folkhögskolan.

Folkbildningen kan utgående från sin egen tradition på ett övertygande sätt berätta att socialt kapital är något som man kan lära sig och att dess traditionella arbetsformer, internatspedagogik och studiecirkel, är en slags turboinlärningsmiljöer för socialt kapital. Frågan om vad som är dagens "levande växelverkan" i demokratifostran är en aktuell utvecklingsutmaning.

Nyckeln till processen att växa till medborgare är de egna erfarenheter av deltagande som man fått som ung. Detta gör den traditionella medborgarfostraren, elevkårsverksamheten, så viktig. Viktiga är likaså alla de organisationer som organiserar egna möjligheter för

unga att delta. Skolan kunde stödja organisationerna genom att utveckla olika sätt att erkänna det som ungdomarna lärt sig i organisationerna.

Det civila samhället utgör den sociala grunden för demokrati. Ralf Dahrendorf säger att lönar sig att börja med att återuppliva det civila samhället om man vill stärka demokratin. Samhällsaktivitet utvecklar samtidigt beredskapen att delta och påverka. I Norden befinner sig i synnerhet organisationerna i en nyckelställning, men lika väl måste man komma ihåg andra sammanslutningar, även virtuella sådana.

Inläringen har en central position i nästan vilken organisationsverksamhet som helst. Många organisationers verksamhet består i huvudsak av föreläsningar, kurser, studiecirklar, aktionsgrupper, seminarier, konferenser och kombinationer av dessa. En del av dem fungerar i nätverk. Ämnena förgrenar sig i tusentals riktningar liksom organisationerna. Ändå har organisationerna även många gemensamma inlärnings- och utvecklingsbehov.

Ett bra exempel på försummelser inom detta område gäller organisationernas utveckling. Många organisationer i Norden arbetar på ett gammalmodigt och förstelnat sätt. De har ett stort behov av att utveckla sin verksamhet. Hjälpen erbjuds då av samma konsulter som utvecklar företagsverksamheten. Härigenom har organisationerna fått influenser som förändrar organisationsverksamheten så att den börjar likna företagsverksamhet.

Företag och organisationer har dock mycket olika verksamhetslogik. Detta förorsakar stor förvirring i en tid då marknadslogiken överbetonas även annars. I Norden råder ett stort behov av att effektivisera sådan forskning, utbildning och utveckling av verksamheten som bygger på samhällsaktivitetens och organisationsverksamhetens egen logik. På detta område behövs det omfattande kreativt utvecklingsarbete. Detta är en stor utmaning även för folkbildningsarbetet, som av gammalt har varit det civila samhällets skola.

Medborgarinflytande (civic participation) är samhällsaktivitet lokalt, regionalt, nationellt, i europeisk skala och som världsmedborgare. Också här är nyckelfrågan inläring, dvs. förutom medborgarfärdigheter nivån på samhällskunskapen och den ojämlikhet som råder där. Det skulle vara mycket intressant att öppna sådana begrepp som politisk läsfärdighet,

som står i klar förbindelse med viljan och förmågan att påverka. Det är uppenbart att skillnaderna i denna läsfärdighet håller på att öka. Skillnaderna har stor inverkan på människors politiska resurser.

Inom inläringen av medborgarinflytande kan man skilja mellan en allmän och en bunden form. Förmåga att rösta motiverat och förmåga att arbeta för sina egna mål tillkommer alla. Skolan bör också utveckla dem. Bunden folkbildning behövs för verksamheten inom partierna och i utbildningen av förtroendevalda, vilket lägger tyngdpunkten på vuxenutbildningen.

I en demokrati är det viktigt att partiväsendet är öppet och att det är möjligt att bli medlem i partierna. Det är också viktigt att tillräckligt med människor är aktiva inom partierna så att den interna debatten är förankrad i medborgaropinionen.

Demokratifostrans öppna och bundna uppgifter kan kanske struktureras med hjälp av följande konstellation. Den beskriver demokratifostran som trappsteg. Att fostra upplysta väljare och påverkare är allas uppgift.

Demokratifostrans trappsteg

Förtroendevald

förmåga till motiverat
beslutsfattande

Partimedlem

förmåga att utveckla den egna
rörelsens program och verksamhet

Obunden påverkare

förmåga att agera och påverka
för de egna målen

Upplyst väljare

förmåga att bedöma ideal och program
och deras förhållande till gärningarna

Balans och jämlikhet

Den första tidens folkbildning betonade personlighets- och medborgarbildning, t.o.m. på bekostnaden av inläring av ny kunskap. De senaste åren har inläring av nytt och personlighetsutveckling spelat huvudrollen. Jag vill försvara balansen mellan alla dessa och samtidigt utvecklingen av en pedagogik som är typisk för dem. Det mest aktuella är att återinföra medborgarfostran som en del av all inläring. Där har den traditionella folkbildningen sina egna reformuppgifter. Jag skulle tro att utmaningen är uppenbar i alla nordiska länder, men speciellt tydlig är den i Finland.

En annan aktuell uppgift är att se till att människorna är jämlika som medborgare. För det behövs på samma sätt som under den första tidens folkbildning en klar betoning på medborgarresurserna hos dem som inte deltar så mycket. Det behövs också nya sätt för medborgarna och förvaltningen att stå i växelverkan under beslutsprocessens olika faser. Också här måste man se till att medborgarna är jämlika så att alla får sin röst hörd.

Jag hoppas att jag har öppnat några grunder för argumentet att en välfungerande demokrati förutsätter livslångt och livsospännande lärande. Folkbildningens arv är här en värdefull inspirationskälla.